Elżbieta Szot-Radziszewska

Terenowe badania etnograficzne prowadzone w Muzeum Wsi Kieleckiej w latach 2005-2010

W latach 2005-2006 Muzeum Wsi Kieleckiej opracowało „Aneks do projektu zagospodarowania terenu Parku Etnograficznego w Tokarni", w którym przewidziano wzniesienie w skansenie docelowo 120 obiektów zabytkowych w miejsce dotychczasowych 70. „Aneks" ten był wynikiem wielu narad, dyskusji i prac badawczych prowadzonych przez pracowników Muzeum. Zostały w nim uwzględnione zarówno założenia teoretyczne budowy Parku Etnograficznego w Tokarni opracowane w roku 1971 przez prof. dr. Romana Reinfussa, jak i aktualne wskazania realizacyjne do wznoszenia poszczególnych zespołów zabytkowych obiektów w skansenie. Aktualnie w skansenie zostało posadowionych około 40 obiektów, do realizacji pozostało więc jeszcze 80 zabytków. Na terenie Parku Etnograficznego w Tokarni na montaż oczekuje 25 budynków, wykupionych i przewiezionych tu w poprzednich latach. W latach 2005-2010 trwały intensywne badania terenowe prowadzone przez pracowników Działu Etnografii, mające na celu znalezienie ponad 50 brakujących obiektów.

W planach Muzeum jest prezentacja podstawowych typów zagród, form architektonicznych z punktu widzenia funkcjonalnego, materiałowego i konstrukcyjnego oraz przegląd budownictwa przemysłowego (młyny wodne, wiatraki, folusze, tartaki, kuźnie, wapienniki wiejskie, piece garncarskie, mielerze do wypału węgla drzewnego). Ekspozycja docelowo ma też uwzględnić budownictwo użyteczności publicznej (wiejska szkoła, zajazd, karczma), budownictwo sakralne (kościół, kapliczki, krzyże przydrożne) i związane z nim zaplecze - plebania, organistówka, budownictwo wiejskiej własności (dwór z zabudowaniami folwarcznymi, czworaki dworskie). Obok zagród wiejskich poszukujemy więc w terenie pieców garncarskich, browarów, gorzelni, foluszy, tartaków, cegielni, wapienników, piwnic ziemnych i innych obiektów małej architektury.

Niezadowalający jest zwłaszcza stan badań w zakresie rozpoczętej realizacji ekspozycji małego miasteczka kieleckiego z przełomu XIX i XX wieku z jego charakterystyczną zabudową drewnianą.

W nowym planie zespoły zabudowy w skansenie, zwane sektorami, zostały zaplanowane docelowo w wyniku dotychczasowych badań naukowych prowadzonych od ponad 30 lat przez pracowników Muzeum. Przewidziano jednak rezerwy terenu, zwłaszcza w zespole małego miasteczka, dla nieznalezionych jeszcze bądź niewykupionych obiektów. Rezerwy te obejmują również obiekty małej architektury, jak wapienniki, kapliczki, piwnice, huśtawki, pasieka, piec garncarski z warsztatem, kuźnia, gołębnik, studnie, olejarnia, suszarnia tytoniu i inne.

Aby możliwa była realizacja planów rozbudowy skansenu, istnieje pilna konieczność kontynuacji badań naukowych i kwerend archiwalnych dotyczących poszukiwania przewidzianych do przeniesienia i wzniesienia obiektów zabytkowych oraz ich wyposażenia.

W tym celu w latach 2005 – 2010 etnografowie z Działu Etnografii zorganizowali wiele penetracyjnych objazdów studialnych. W trakcie badań terenowych sporządzono też dokumentację fotograficzną zabytków nieprzeznaczonych do translokacji w celu udokumentowania ich aktualnego stanu zachowania. Opracowane materiały z badań przechowywane są w Archiwum Muzeum.

W 2006 r. została wykupiona i przeniesiona na teren skansenu unikatowa konna, podworska młocarnia o napędzie kieratowym, wbudowana w stodole dwuzapolowej w zagrodzie Antoniego Szymańskiego z Ogonowic, gm. Opoczno[1]. Młocarnię wraz z dworem w Ogonowicach pod koniec XIX wieku nabył ojciec Antoniego, Franciszek Szymański. Dwór rozebrano w 1933 r. Młocarnia pochodzi z XIX w. i została wyprodukowana przez warszawską firmę Lilpop, Rau & Co. Na górze znajdowała się młocarnia i sieczkarnia, na dole wialnia. Obydwa poziomy łączył mechanizm pasowy z zastosowaniem łożysk ślizgowych tzw. panewek i kół zębatych z żeliwa. Do 1956 r. młocarnię napędzano kieratem (w zadaszonym maneżu) obracanym przez cztery konie. W 1956 r. doprowadzono do Ogonowic elektryczność i wówczas kierat sprzedano, a konie zastąpił silnik. Urządzenie użytkowano jeszcze dwa lata przed wykupieniem do skansenu. Młocarnia wymaga pilnego montażu w dużej stodole. W tym celu wykonano projekt stodoły na bazie inwentaryzacji stodoły dworskiej z archiwum muzeum, w której młocarnia zostanie wbudowana. Będzie prezentowana wraz z zabytkową lokomobilą, przekazaną ze starej gorzelni. Jeżeli będzie to możliwe technicznie, rozważa się uruchamianie młocarni za pomocą lokomobili, po jej wyremontowaniu i konserwacji[2].

Najintensywniejsze penetracje terenowe przeprowadzono w roku 2008. *W trakcie tych badań znaleziono kilka ciekawych obiektów, które należy wykupić, zinwentaryzować i translokować do Parku Etnograficznego w Tokarni.*

Oto wykaz tras najważniejszych objazdów terenowych w 2008 r. ze wskazaniami obiektów proponowanych do translokacji.

1. Objazd dnia 7 V 2008 r. na trasie: *Tokarnia, Korzecko, Rembieszyce, Lipnica, Złotniki, Mniszek, Tokarnia.* Uczestnicy objazdów opisanych w poz. 1 – 6: dr Elżbieta Szot-Radziszewska, mgr Leszek Gawlik[3].

---

1 Informację o zabytku otrzymałam od byłego dyrektora Muzeum Regionalnego w Opocznie dr. Jana Łuczkowskiego, za co niniejszym serdecznie dziękuję.

2 W celu posadowienia młocarni dworskiej z Ogonowic wykonano następującą dokumentację: - inwentaryzacja młocarni, dokumentacja fotograficzna z rozbiórki (wykonana przez Dział Etnografii); – kosztorys wykonany przez Eko-Inwest; – projekt wiaty-stodoły (lub dużej szopy) na młocarnię i lokomobilę.

3 Szczegółowa dokumentacja fotograficzna wszystkich wymienionych objazdów terenowych znajduje się w Archiwum MWK i w Dziale Etnografii.

Ryc. 1. Ogonowice – dworska młocarnia kieratowa przed przeniesieniem do Muzeum.

a) Objazd miał na celu znalezienie zrębowej stodoły z XIX w. bądź początków XX w., nadającej się do translokacji i posadowienia we wznoszonej w skansenie zagrodzie ze wsi Złotniki. Niestety we wsiach z okolic Złotnik zachowały się wyłącznie stodoły o szkieletowej konstrukcji ścian, szalowane deskami. Dla realizacji zagrody ze Złotnik trzeba będzie prawdopodobnie wykonać rekonstrukcję zrębowej stodoły na podstawie wybranej inwentaryzacji w Archiwum Muzeum.

b) W Korzecku, gm. Chęciny, sprawdzono stan zachowania XIX-wiecznej, drewnianej, zrębowej *kuźni stojącej na posesji nr 75*, wytypowanej przed laty do przeniesienia do skansenu. Przeprowadzono ponownie rozmowy z właścicielami kuźni i aktualnie są oni skłonni sprzedać zabytek do Muzeum. Stan zachowania kuźni jest dobry. Zabytek jest nieużytkowany. Kuźnia znajdowała się w pierwotnym planie zagospodarowania skansenu i była wytypowana do translokacji, której zaniechano ze względu na brak porozumienia z właścicielami. W skansenie uzupełniłaby zagrodę w sektorze wyżynnym.

c) W *miejscowości Lipnica nr 33* znaleziono bardzo interesującą *obórkę o konstrukcji zrębowej*. Należałoby ją zinwentaryzować, wykupić i translokować do skansenu. Właścicielka była skłonna sprzedać obiekt.

2. Objazd dnia 14 V 2008 r. na trasie: *Kielce – Tokarnia – Krasocin – Włoszczowa – Kurzelów – Oleszno – Brygidów – Ruda Zajączkowska – Zajączków – Tokarnia.*

Ryc. 2. Lipnica 33 – fragment obory.

Ryc. 3. Lipnica 33 – fragment obory – „letnie drzwi"

Sprawdzono stan zachowania kościoła drewnianego stojącego na cmentarzu w Kurzelowie. Przed laty obiekt planowany był do translokacji. Obecnie świątynia pełni rolę kaplicy cmentarnej, jest po konserwacji i pięknie komponuje się w krajobrazie. Należy pozostawić obiekt w terenie, a do skansenu pozyskać inny.

3. Objazd dnia 29 IV 2008 r. na trasie: *Kielce – Tokarnia – Sobków – Mokrsko – Chomentów – Korytnica – Rębów – Kliszów – Kokot – Włoszczowice – Grabowiec – Piotrkowice – Lisów – Kielce.*

a) W Rębowie znaleziono dwie interesujące suszarnie tytoniu. Obie wymagają inwentaryzacji, opracowania szczegółowej dokumentacji rysunkowej i fotograficznej.

Ryc. 4. Korytnica 127 – suszarnia tytoniu murowana z kamienia.

Ryc. 5. Rębów 50 – suszarnia tytoniu.

Ryc. 6. Rębów 50 – suszarnia tytoniu – fragment.

Ryc. 7. Rębów 50 – suszarnia tytoniu – fragment.

Zwłaszcza interesująca jest *suszarnia tytoniu o archaicznej konstrukcji szachulcowej znajdująca się w Rębowie na posesji nr 50.* Wybudowana prawdopodobnie przed 1918 r. Zachował się cały budynek, wnętrze suszarni z paleniskiem, otwór dymnikowy w powale, żerdzie drewniane na ścianach, służące do zawieszania tytoniu. Przeprowadzono z właścicielem wstępne rozmowy na temat sprzedaży suszarni i wyraził on chęć szybkiego pozbycia się obiektu. Istnieje konieczność wykonania inwentaryzacji i podjęcie starań o przeniesienie lub odwzorowanie suszarni w skansenie. Proponowana lokalizacja: uzupełnienie zagrody z Rokitna w sektorze budownictwa wyżynnego.

b) Interesującym obiektem gospodarczym znalezionym w terenie jest stodoła *jednozapolowa z Włoszczowic.* Wjazd do stodoły prowadzi przez dwuskrzydłowe wrota. Szczyt ozdobiony ażurową listwą drewnianą. Wejście od szczytu prowadzi do zrębowej części budynku pełniącej prawdopodobnie funkcję spichlerzyka. Obiekt zlokalizowany we *Włoszczowicach na zakręcie z drogi do miejscowości Gołuchów.* Szczegółowe obejrzenie obiektu nie było możliwe z powodu nieobecności gospodarzy. Konieczne jest datowanie obiektu, przeprowadzenie wywiadów oraz szczegółowa inwentaryzacja stodoły.

c) W trakcie objazdu obejrzeliśmy drewniany kościół w Chomentowie p.w. św. Marii Magdaleny (1744 r.; sygnaturka 1782; dzwonnica bramna murowana ok. 1860 r.; ogrodzenie murowane z bramką 1872 r.). Obecnie obok drewnianej budowli wzniesiono już ściany nowej murowanej świątyni. Ze względu na cenne polichromie we wnętrzu powinno się przeprowadzić rozmowy z proboszczem oraz z władzami kościoła na temat ewentualnego pozyskania zabytku do skansenu. Proboszcza nie zastaliśmy w plebanii.

4. Objazd dnia 15 IV 2008 r. na trasie: *Tokarnia – Jędrzejów – Wodzisław – Mieronice – Brzeście – Kowalów – Pękosław – Mstyczów – Przełaj – Sędziszów – Krzcięcice – Mierzawa – Tokarnia.*

Wykonano dokumentację fotograficzną obiektów małej architektury.

5. Objazd dnia 29 V 2008 r., trasa: *Kielce – Tokarnia – Działoszyce – Nasiechowice – Szczepanowice – Kalina Mała – Kielce.*

W trakcie badań terenowych znaleziono ciekawe obiekty, które należy zinwentaryzować i ewentualnie wykupić od właścicieli.

a) *Szczepanowice nr 62.* Niezamieszkała zagroda: *dom drewniany, dwutraktowy z pocz. XX wieku,* rozbudowany prawdopodobnie w trzecim ćwierćwieczu XX w. Na tyłach gospodarstwa stoi *stodoła o konstrukcji ścian sumikowo-łątkowej.* Wykonano fotografie konstrukcji ścian i interesujących detali: wrót, wjazdu na boisko, elementów konstrukcyjnych więźby dachowej, łątki narożne, elementy konstrukcji dachu nad wejściem, otwór w dolnej części ściany przy łątce; sposób łączenia poziomej belki zapolnicy (kołkowanie) z łątką przy wrotach. Należy podjąć rozmowy o wykupie stodoły i translokacji. Przemawia za tym fakt, że jest to budynek o konstrukcji słupowej, a w muzeum brakuje takiej stodoły. Stan zachowania łątek oraz sumików jest dobry. Brak pierwotnego pokrycia dachu. Należy rozważyć również wykupienie chałupy od właściciela. Obecny właściciel Sławomir Komenda mieszka w Krakowie.

Ryc. 8. Kalina Mała 40 – malownicza studnia z kołowrotem.

b) *Kalina Mała nr 40 – studnia i zabytkowa chałupa z 1889 r.* będąca pierwotnie częścią zagrody okolnej. Przed domem znajduje się niezwykle ciekawa konstrukcyjnie, malownicza, niewielka studnia z drewnianą obudową i kołowrotem. Studnia wymaga dokładnej inwentaryzacji i dokumentacji fotograficznej w celu wykonania kopii, mogącej stanąć na terenie sektora wyżynnego w skansenie.

c) W *Kalinie Małej* z domem o numerze 40 sąsiaduje gospodarstwo, gdzie zachowała się *stara brama wjazdowa z furtką, wiodąca do wnętrza zagrody okólnej.* Bramka tego typu była charakterystyczna dla zabudowań gospodarczych i mieszkalnych zamykanych w okół. Zachowana lewa część okołu z wozownią posiadała konstrukcję mieszaną (murowano-drewnianą), częściowo zachowaną. Obiekt wart udokumentowania jako przykład fragmentu zagrody okolnej z Kaliny Małej. Bramę z zachowanym fragmentem należy *zinwentaryzować i wykupić lub wykonać kopię w skansenie.*

Ryc. 8, 9. Belno – młyn wodny.

6. Objazd dnia 15 V 2008 r., trasa: *Kielce – Belno – Opatów – Ożarów.*

a) *Belno nr 3, dom drewniany*, szerokofrontowy, dwutraktowy z gankiem. Ciekawe zdobienia szczytu oraz detale zdobnicze ganku. Ewentualnie rozważyć zasadność inwentaryzacji, wykup i translokację. Obiekt niezamieszkany. Wobec nieobecności właścicieli nie można było wejść do środka.

b) Belno - zabytkowy *młyn wodny* w ruinie z 1884 r., drewniany, o niewielkiej kubaturze, bardzo malowniczo wyglądałby w skansenie. Obiekt opuszczony, popadający stopniowo w ruinę. Wyposażenie w większości zachowane w dobrym stanie. Właściciel Nowakowski mieszka w domu naprzeciwko. Mimo kilkakrotnych rozmów przeprowadzonych z właścicielem w sprawie sprzedaży młyna dla Muzeum transakcja nie doszła do skutku. Obiekt z pełnym wyposażeniem nadający się do pilnej translokacji i wykupu. Muzeum posiada opracowaną kartę obiektu. Należy skłonić właściciela do sprzedaży obiektu.

c) *Kuźnia* w Belnie zlokalizowana przy drodze Kielce – Opatów, obok drewnianego budynku nr 3. Obiekt nieużytkowany, w dobrym stanie zachowania, należy zinwentaryzować.

d) Drewniana *kapliczka* domkowa w Belnie z figurą drewnianą św. Jana Nepomucena – architektonicznie typ kapliczki charakterystyczny dla wsi położonych w Górach Świętokrzyskich. Sporządzono aktualną dokumentację obiektu, wystroju wnętrza i przystrojenia kapliczki oraz detali konstrukcyjnych.

7. Objazd dnia 24 VII 2008 r.; trasa: *Kielce – Cudzynowice – Kazimierza Wielka – Niegosławice – Nieprawice – Rudawa – Chroberz – Mozgawa – Kielce. Uczestnicy:* mgr Leszek Gawlik, mgr Tomasz Dzikowski.

Wykonano dokumentację fotograficzną wielu zabytków, nie znaleziono zabytku nadającego się do translokacji do skansenu.

8) Objazd dnia 30 VII 2008 r.; trasa: *Kielce – Skotniki – Podgaje – Szaniec – Skorocice – Chotel Czerwony – Kielce.* Uczestnicy: mgr Leszek Gawlik, dr Andrzej Szura. W trakcie obydwu objazdów nie znaleziono obiektów kwalifikujących się do translokacji do skansenu.

Dokumentacja fotograficzna wykonywana sukcesywnie od lat w trakcie wszystkich objazdów terenowych jest niezwykle przydatna w trakcie dalszej realizacji skansenu. Np. wykonana aktualnie obfita dokumentacja fotograficzna figur św. Floriana, zachowanych jeszcze na rynkach wielu miasteczek Kielecczyzny, pozwoli wybrać wzór do wykonania kopii figury na rynek miasteczka w skansenie, chyba, że uda się pozyskać autentyczny obiekt w terenie.

W 2008 r. w trakcie krótszych wyjazdów w teren wytypowano również szereg innych obiektów i niektóre z nich wykupiono. Znaleziono i wykupiono *200-letnią chałupę z miejscowości Kobylniki nr 50-51.* W 2010 r. planuje się jej demontaż i posadowienie w skansenie. Stan zachowania obiektu dobry. Zlecono wykonanie inwentaryzacji i dokumentacji chałupy.

Ryc. 10. Kobylniki 5 – chałupa wykupiona przez Muzeum.

W miejscowości *Skorzów wykupiono opuszczoną chałupę drewnianą, wąskofrontową z gankiem z 1900 r.* oraz nieliczne zachowane przedmioty wchodzące niegdyś w skład wyposażenia wnętrza obiektu. Dach kryty dachówką.

Wykonano inwentaryzację i dokumentację fotograficzną obiektu. Stan zachowania niezadowalający. Obiekt wymaga szybkiej translokacji, ze względu na zły stan więźby dachowej. W 2010 r. planuje się jej demontaż i posadowienie w skansenie.

W 2008 r. wykupiliśmy od właściciela ze wsi Dębno, gm. Nowa Słupia, ostatni w terenie wiatrak kozłowy z 1880 r., z dobrze zachowanym wyposażeniem wnętrza. Została wykona dokumentacja fotograficzna, inwentaryzacja rozbiórkowa i projekt

Ryc. 11. Skorzów – chałupa z ozdobnym gankiem.

Ryc. 12, 13. Skorzów – chałupa wykupiona przez Muzeum.

posadowienia w skansenie. W roku następnym wiatrak został rozebrany i przewieziony do skansenu. W 2009 r. rozpoczęto montaż obiektu, a na wiosnę 2010 r. nastąpił odbiór prac montażowych. W maju w czasie imprezy folklorystycznej w skansenie została przeprowadzona udana próba uruchomienia wiatraka.

Ryc. 14. Dębno – kapliczka na cmentarzu.

W 2006 r., w czasie negocjacji dotyczących wykupu wiatraka w Dębnie, zauważyłam na cmentarzu malowniczą kapliczkę zrębową prawdopodobnie z początku XX wieku, zbudowaną na planie sześciokąta, z fragmentami zachowanego wystroju wnętrza (ramy w ołtarzu od skradzionego obrazu przedstawiającego prawdopodobnie św. Mikołaja patrona chroniącego m. in. przed wilkami).

Ryc. 15. Dębno – kapliczka na cmentarzu.

Ryc. 16. Dębno.

Kapliczka cmentarna ma niestety zniszczone pokrycie gontowe dachu. Ksiądz proboszcz wyraził chęć odsprzedania niszczejącego obiektu dla Muzeum. Zabytek oczekuje na sporządzenie dokumentacji, inwentaryzacji i jak najpilniejsze przeniesienie do skansenu. Jest to jedyna znana mi kapliczka drewniana na Kielecczyźnie zbudowana w konstrukcji zrębowej na planie sześciokąta. Wobec niezwykłych trudności przy pozyskiwaniu do skansenu obiektów sakralnych w terenie, zwłaszcza krzyży i kapliczek, należy kapliczkę jak najpilniej translokować.

Prowadzone badania etnograficzne nigdy nie ograniczały się tylko do poszukiwania obiektów architektury drewnianej i odtwarzania ich wyposażenia. Równolegle prowadzi-

liśmy badania pod kątem prezentacji w skansenie wszystkich dziedzin tradycyjnej ludowej wytwórczości zarówno rzemiosła, przemysłu wiejskiego, jak i rolnictwa, hodowli oraz życia społecznego i duchowego mieszkańców[4].

W wyniku prowadzonych od lat przez pracowników Muzeum badań nad ginącymi rzemiosłami i zajęciami pozarolniczymi mieszkańców wsi, w tym nad mającym tak bogate tradycje na Kielecczyźnie garncarstwem, wytypowano do odtworzenia w skansenie warsztat i piec garncarski mistrza garncarskiego Henryka Rokity z Rędocina. Piec wraz z warsztatem jest planowany do posadowienia w zagrodzie z Nasiechowic. W 2008 r. wykonano dokumentację fotograficzną, przeprowadzono wywiady z Henrykiem Rokitą dotyczące historii warsztatu i pieca oraz zlecono wykonanie inwentaryzacji obiektu. Odtworzenie obiektu w zagrodzie z Nasiechowic planowane jest w latach 2010-11.

Planowana do posadowienia zagroda z Nasiechowic pochodzi z 1895 r. obejmuje obiekty drewniane kryte słomą, takie jak chałupa, obora, stodoła, wozownia oraz kopia warsztatu garncarskiego wraz z piecem do wypału ceramiki. Chałupa wykupiona przez Muzeum Wsi Kieleckiej w dn. 18. 04. 1983 r. została rozebrana i przeniesiona do Parku Etnograficznego w Tokarni, gdzie ponad 25 lat oczekuje na wzniesienie. Pozostałe obiekty będą zrekonstruowane na podstawie dokumentacji i inwentaryzacji znajdującej się w Archiwum Muzeum. Wybudowanie pieca, służącego do wypału naczyń z całym warsztatem, umożliwi prezentację procesu technologicznego ukazującego kolejne etapy wyrobu naczyń glinianych. Muzeum posiada kompletne wyposażenie warsztatu – zabytkowe koła garncarskie, narzędzia do wyrabiania glazury, „nożyki" garncarskie, półprodukty, produkty i obfitą dokumentację fotograficzną. W zagrodzie z Nasiechowic chcemy utworzyć Międzynarodowe Centrum Garncarstwa. W regionie świętokrzyskim w Rędocinie i Ostrowcu istnieją jeszcze bardzo prężnie działające warsztaty garncarskie, żyją znakomici garncarze znający tajniki ludowego rzemiosła. Od lat Muzeum współpracuje z nimi, zaprasza na warsztaty muzealne. Brak zagrody garncarskiej z czynnym piecem uniemożliwia jednak przybliżenie w pełni tego zanikającego powoli rzemiosła. Zabytkowa zagroda z Nasiechowic ma być miejscem o charakterze edukacyjno-muzealnym z jednej strony, z drugiej miejscem prowadzenia pokazów praktycznych, nauki rzemiosła, warsztatów oraz plenerów i spotkań dla artystów ceramików. Plenery i warsztaty będą miały otwartą formułę, tworząc pomost między wielowiekową praktyką dawnego garncarstwa a współczesną twórczością artystów plastyków czerpiących

[4] Stąd też różnorodność tematyczna badań i wystaw, które później wykorzystywane są w realizacji i promocji skansenu, jak również w edukacji muzealnej. Jeden z ciekawszych tematów badawczych to dokumentacja aktualnego stanu zachowania około 80 dworów w województwie świętokrzyskim. Efektem objazdów terenowych była wystawa w 2004 zatytułowana *Żal mi ciszy w dworku białym… Dwory województwa świętokrzyskiego*, autorzy fotografii i realizacja wystawy: L. Gawlik, E. Szot-Radziszewska. Ten sam cel – dokumentacja stanu zachowania zamków, twierdz na Kielecczyźnie – przyświecał wystawie fotograficznej zatytułowanej *Milczące kamienie. Szlakiem zamków i warowni Kielecczyzny* zrealizowanej w 2009 r. przez tych samych autorów. Wystawie towarzyszyło wydawnictwo pod tym samym tytułem. Autorzy udokumentowali aktualny stan zachowania 23 zamków i warowni. Inna realizacja, będąca rezultatem wieloletnich badań terenowych autorki, to wystawa *Lemieszka, siemieniec, gamrota…Zapomniane potrawy ludowe Kielecczyzny* w Muzeum Wsi Kieleckiej w 2005-2006 r., autorstwa E. Szot-Radziszewskiej,; wystawie towarzyszyła publikacja. W 2006 r. L. Gawlik, E. Szot-Radziszewska zrealizowali wystawę stałą *Miele się pszeniczka. Wiatraki i młynarstwo wietrzne na Kielecczyźnie*, której towarzyszyła publikacja pod tym samym tytułem.

inspiracje z ceramiki ludowej. Przedsięwzięcie ma służyć przede wszystkim praktycznej ochronie ginącego rzemiosła ludowego poprzez dostępne dla wszystkich warsztaty garncarskie prowadzone przez mistrzów ceramiki ludowej etnografów i artystów. Ma też ono promować projekty, ekspozycje i realizacje artystów tworzących współczesną ceramikę artystyczną oraz ludową. Celem zasadniczym przedsięwzięcia jest nauka oraz przekazywanie ludowego wzornictwa i technologii garncarskiej młodzieży szkolnej, studentom szkół artystycznych i turystom zwiedzającym skansen. Garncarstwo należało w przeszłości do najlepiej rozwijających się rzemiosł ludowych. W I połowie XIX wieku na terenie Kielecczyzny czynnych było około 50 ośrodków garncarskich. Ich powstanie miało ścisły związek z dużymi złożami gliny występującej w okolicach Ostrowca Świętokrzyskiego, w Górach Świętokrzyskich oraz w Opoczyńskiem i na terenach nadwiślańskich. Najstarsze z nich, np. Łagów, pochodzą z XV-XVI w. Inne, jak Małogoszcz, Denków, Kunów, Daleszyce, Szydłów etc., wywodzą się z XVII wieku. Stopniowy upadek ośrodków garncarskich zaczął się na przełomie XIX i XX w. O ile w 1985 r. na terenie Kielecczyzny pracowało 36 garncarzy, to w 2006 r. pozostało zaledwie kilku w Rędocinie i Ostrowcu Św.

Rekonstrukcja czynnego pieca garncarskiego będzie wykonana pod nadzorem bezpośrednim garncarza ludowego starszego pokolenia, znającego zagadnienia techniczne oraz technologię wypału ceramiki[5]. Nadzór jest konieczny, ponieważ tylko garncarz-ceramik zna wszystkie praktyczne tajniki budowania pieca do wypału ceramiki „biskwitowej", „glazurowanej" i „siwej". W warsztacie garncarskim będzie mieściła się również suszarnia wyrobów z gliny oraz kilka stanowisk z kołami garncarskimi.

Prowadzone badania etnograficzne obejmują również prace nad scenariuszami wystaw we wnętrzach realizowanych obiektów. Obiecująco zapowiada się planowana wystawa stała prezentująca kolekcję narzędzi i maszyn rolniczych używanych w dworach i folwarkach na Kielecczyźnie. Ekspozycja zostanie zrealizowana w dworskiej stodole z Radkowic, planowanej do posadowienia w sąsiedztwie stojącego już dworu z Suchedniowa i spichlerza dworskiego ze Złotej[6]. Muzeum posiada w swych zbiorach wiele podworskich maszyn rolniczych, takich jak: dwa siewniki, żniwiarka, kosiarka, kopaczka do kartofli, sztyftówka wąskomłotna, dwie wialnie, sieczkarnia na płozach i inne. Maszyny te i narzędzia rolnicze używane w folwarkach dworskich w XIX i XX w. stanowią znakomite przykłady realizacji myśli technicznej rodzimych konstruktorów. Wykonywane w polskich i zagranicznych wytwórniach są cennym dokumentem wytwórczości przemysłowej i rzemieślniczej tego okresu. Niektóre z prezentowanych na wystawie maszyn będą uruchamiane w czasie imprez folklorystycznych organizowanych przez cały rok w Parku Etnograficznym w Tokarni. Pokazy pracy maszyn i narzędzi zawsze cieszą się ogromnym zainteresowaniem zwiedzających. Ich ekspozycja wraz z właściwym opisem pracy narzędzi umożliwi prezentację obecnie zmagazynowanych w zabytkowych stodołach eksponatów. Stodoła dworska ze wsi Radkowice nr 1, gmina Pawłów w woj. świętokrzyskim, z uwagi na znaczną powierzchnię (30 x 12 m) nadaje się na ekspozycję stałą dworskich maszyn i narzędzi rolniczych. Została wzniesiona w I poł. XIX w.

5 Nadzór nad budową pieca będzie sprawował Henryk Rokita i być może włączą się również inni garncarze z Rędocina.

6 Wybór obiektów muzealnych, opracowanie zakresu konserwacji dla nich oraz opracowanie katalogu narzędzi i maszyn powierzono etnografowi Tomaszowi Rakowi, pracownikowi Muzeum.

i stanowiła własność biskupów krakowskich. Po rozparcelowaniu folwarku w 1923 r. znalazła się w resztówce zakupionej przez Gustawa Pomianowskiego. Po nabyciu stodoły przez Wydział Kultury Urzędu Wojewódzkiego w 1976 r. dla Muzeum Wsi Kieleckiej została ona przekazana Muzeum w 1977 r. i przeniesiona w 1982 r.; oczekuje na montaż[7]. Ekspozycja przybliży zwiedzającym historię 2000 majątków ziemskich istniejących na Kielecczyźnie na przełomie XIX/XX wieku. Park Etnograficzny w Tokarni zostanie wzbogacony o kolejny cenny obiekt, który pełniąc rolę eksponatu muzealnego, będzie równocześnie obiektem użytkowym.

Dotychczas wzniesione obiekty w skansenie są eksponowane w naturalnych zespołach pochodzących możliwie z tego samego czasu i miejsca. Jako zasadę przyjmujemy, że do skansenu przenosimy obiekty autentyczne, które zachowały się bez przeróbek i znajdują się w zadowalającym stanie technicznym. Jest to niestety warunek coraz trudniejszy do spełnienia wobec niezwykle szybkiego tempa niszczenia obiektów zabytkowych w terenie, zwłaszcza drewnianego budownictwa ludowego. Wyjątkowo dopuszczamy więc pełną rekonstrukcję, jeśli uzasadnione jest to koniecznością wypełnienia luki w łańcuchu prezentowanych form lub innymi ważnymi względami. Warunkiem jest posiadanie pełnej dokumentacji umożliwiającej dokonanie rekonstrukcji.

Dotychczasowe badania terenowe i kwerendy archiwalne prowadzone przez pracowników Muzeum[8] oraz te, planowane w najbliższych latach, dotyczą zarówno poszukiwań w terenie odpowiednich obiektów, jak i badania historii już wytypowanych zabytków. Obejmują one takie zagadnienia, jak: historia i wyposażenie karczm, sklepów i innych obiektów użyteczności publicznej, zajęcia pozarolnicze ludności, zwłaszcza dokumentację rzemiosł ludowych, takich jak np. powroźnictwo, sitarstwo i przetakarstwo[9]. Aby prezentacja różnych aspektów kultury ludowej Kielecczyzny była pełna, badania, oprócz zagadnień kultury materialnej, obejmą również wybrane zagadnienia z zakresu kultury duchowej, zdobnictwa wnętrz, folkloru muzycznego, religijności ludowej, obrzędów dorocznych i rodzinnych (np. wesela). Zebrany materiał badawczy będzie wykorzystany do realizacji kolejnych obiektów zabytkowych i ich wyposażenia oraz do realizacji imprez folklorystycznych i obrzędowych, jakie w celach edukacyjnych realizujemy w skansenie. Zważywszy na duże zainteresowanie szkół, animatorów kultury, instytucji zajmujących się edukacją regionalną publikacjami dotyczącymi dziedzictwa kulturowego Kielecczyzny i rozwoju skansenu w Tokarni, wyniki badań etnograficznych sukcesywnie opracowujemy i wydajemy w formie publikacji.

---

7 Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją z dn. 27.08.1970 r. nr 561 został następnie skreślony z rejestru 11.04.2003 r. w związku z wpisaniem do księgi inwentarzowej muzealiów pod nr 17 w 1978 r.

8 O dotychczasowych badaniach etnograficznych prowadzonych przez pracowników Muzeum Wsi Kieleckiej od 1977 r. oraz badaniach prowadzonych na zlecenie Muzeum pisałam w artykule *Etnograf w terenie. Rola badań etnograficznych w realizacji skansenów na przykładzie Muzeum Wsi Kieleckiej,* [w:] *Dziedzictwo kulturowe regionu świętokrzyskiego*, Kielce 2006, s. 76-91.

9 Badania nad wymienionymi zagadnieniami prowadzone są w muzeum od wielu lat, a ich rezultatem są wystawy tematyczne w skansenie, takie jak wystawa w latach 2000-2002, na której zaprezentowaliśmy trzynaście rzemiosł i zajęć pozarolniczych mieszkańców wsi i miasteczek, w skansenie, w spichlerzu dworskim ze Złotej, zatytułowana *Opowieści o rzeczach zwyczajnych. Tradycyjne rzemiosła ludowe na Kieleczyźnie.* Scenariusz i realizacja L. Gawlik i E. Szot-Radziszewska. Artykuł L. Gawlika o powroźnictwie opublikowano w niniejszym tomie; artykuł o ośrodku sitarskim i przetakarskim w Dębnie k. Rakowa autorstwa B. Erberowej i E. Szot-Radziszewskiej w przygotowaniu do druku.

Field ethnographic research conducted in Muzeum Wsi Kieleckiej in the years 2005-2010

Summary

In order to enable the continuation of the extension of the open-air ethnographic museum, in the years 2005 – 2010, ethnographers from the Ethnography Department organized many travelling penetrative surveys. The aim of the conducted ethnographic research was to find historic objects of wooden architecture. During the field research, photographic documentation of monuments designed for translocation was also prepared. During the field research, a couple of interesting objects were found that were singled out for purchase, inventorying and translocation to the Ethnographic Park in Tokarnia. The materials prepared from research are kept in Museum archives. Simultaneously, we have been conducting research in terms of documentation of various areas of traditional folk creativity, including craft, rural industry, as well as farming, breeding, and the social and spiritual life of inhabitants.

Field and preliminary archival research conducted so far by Museum employees, as well as the one that is planned in the coming years concern both searching in the field of proper objects, as well as examining history of already singled out monuments. They include such questions as: history and fittings of taverns, stores and other public facilities, outside-farming activities of people, especially the documentation of folk crafts, such as rope-making, strainer and sieve-making. To present different aspects of folk culture of the Kielce region fully, the research, apart from the issues of material culture, also includes the chosen questions of spiritual culture, interior decorations, musical folklore, folk religiousness, annual and family ceremonies (e.g. weddings). The gathered research material shall be used for the completion of consecutive historical objects and their fittings, and for the organization of folk and ritual events that are organized in the open-air ethnographic museum for educational purposes. Due to large interest of schools, organizers of cultural activities, institutions dealing with regional education by way of publications concerning the cultural heritage of the Kielce region and the development of the open-air ethnographic museum in Tokarnia, the results of research are systematically prepared and published.